

2.2. A LEHETŐSÉGRŐL

Kamaszkorom egyik legnagyobb filozófiai élménye Arisztotelész tanítása a lehetőségről. Szabatos kérdésfeltevés, szép, tiszta okfejtés, világos gondolat – az ember csak úgy ámult és bámult, csak úgy gyönyörködött benne! Nem hatott olyan elementárisan, persze, mint mondjuk Nietzsche vagy Fichte (akiket azonnal magamévá tettem, még ha tán nem is olvastam), Arisztotelész okfejtése a maga megejtő okosságával számomra mégis a filozófiai gondolkodás mintája lett.

Hát hogyan, hát persze: ahhoz, hogy valami a világban létrejöhessen, előbb lehetőségként kell szunnyadnia benne. Nem is kétséges: a dolgok adott állapota lehetőségként volt jelen előbbi állapotukban, s minden meglévő állapot a következő állapot lehetőségét hordozza. A tölgy makkot terem; a makkban lehetőségként van jelen a tölgy. A létezőnek eszerint hármas formája van, úgy mint lehetőség, levés és megvalósultság. Ez az utóbbi – teszem én hozzá – egyúttal a következő állapot lehetősége.

Mindez olyan szabatos rajza a világfolyamat szummálódásának, az idő működésének a térben, amilyent fogalmi gondolkodástól (a metafizikától) szinte elvárni sem lehetett volna! Már maga a kiindulás, amely egyértelműen *folyamatnak* fogja fel a világot, azután a szerencsésen eltalált terminusok, amelyek szinte plasztikusan szemléltetik a jelen állapot „kibúvását” a múltból – megannyi bizonyosság arról, hogy valaki itt bizony megértett valamit, s azt bizony ki is fejezte.

Hogy miképpen megy végbe mindez, azt Arisztotelész persze nem firtathatta (a genetikus információrendszerekről ma sem tudunk eleget). Az sem kétséges, hogy az élő szervezetek mintájára, afféle organizmusként képzelte el a világot, amely ráadásul még

finális is – Arisztotelész szemlélete velejéig biomorf, antropomorf. De ha az élő szervezetek mintájára is, ha metaforikusan is: tagadhatatlan, hogy ebben a tanításában igen találó, szemléletes, evidens valóságképet sikerült alkotnia.

Ahogy lassan kialakul saját elképzelésem a világ természetéről, mind gyakrabban jut eszembe Arisztotelész tanítása. Hogy is állunk hát azzal a „lehetőséggel”, mit mondhatunk róla azon kívül, amit magától Arisztotelésztől tudunk?

Először is kereken tagadnunk kell, hogy ami kibomlik a lehetőségéből, az mindig a *kifejlett forma*, hogy tehát a levést (a dolgok létrejöttét) valamely finális elv (az entelecheia) vezérli. Mért volna a megvalósultság állapota éppen a tölgy, és mért nem a makk? Arisztotelész fogalomalkotásunk alapját, nevezetesen a *konkrét dolgot* tartja mindig szem előtt, ezt mintegy az idea objektivációjának tekinti – platóni örökség nyilvánvalóan. Ha a levés (a megvalósulás) folyamatában valamely okból nem áll elő az ideának megfelelő „kifejlett forma”: meg nem valósult lehetőségről beszélünk. Jól jegyezzük meg: Arisztotelész koncepciójában lehetőségek meg nem valósuló lehetőségek.

Továbbá. Jól van, a világot ő az élő szervezetek mintájára képzelem el. De még ezen belül sem jut (nem juthat) soha eszébe olyasmi, hogy a valóságos létező talán nem is az egyed, hanem az egyedben konkretizálódó génállomány. Ilyesmiről annak a korának nem volt tudomása. Megállapításait tehát mai tudásunk szerint végeredményben így kellene korrigálnunk:

A dolgok minden állapota megvalósultság s egyszersmind lehetőség; a lehetőség és megvalósultság egyazon állapot; minden dolog mindig (és egyszerre) ebben a kettős állapotban van. A levés a dolgok és a világ mindenkori állapota. Mert hiszen a világ s azon belül minden dolog: időben változó struktúra, önmagát összegező folyamat.

Ez tehát sohasem juthatott eszébe Arisztotelésznek. Arra sem lehetett módja, hogy a konkrét dolgok létének felvázolt folyamatát a világegésznek mint folyamatnak *egységén* belül szemlélje. A részfolyamatoknak (alrendszereknek) ugyanis csak viszonylagos az önállóságuk. Igazában a világegész folyamatába integrálódnak, így adva ki éppen a világegész folyamatát.

Ha mármost meg akarjuk őrizni Arisztotelész terminológiáját (ha tehát minden dolgot a lehetőség-megvalósultság folytonos láncolatának tekintünk), hogyan helyezhető el az ekképpen értelmezett konkrét dolog a világegész folyamatában? Mi az értelme a „lehetőség” szónak, mihelyt a dolgokat nem önmagukban, hanem a világegész összefüggésrendszerében szemléljük?

Meglepő eredményre jutunk. Arra tudniillik, hogy a világegészben belül nem lehetséges elsikkadt lehetőség. Ami van, az szükségképpen van; ami lehetséges, az minden esetben valóra is válik.

Ami van, az lehetséges volt; ami nincs, az nem volt lehetséges.

A világegész konstellációjában ugyanis csak a *bevált* lehetőség *valódi* lehetőség. Az összes többi lehetőségről maga a valóság bizonyította be, hogy nem voltak valódiak, éspedig éppen azért, hogy nem váltak valóra.

Ha a világegészet egységes folyamatnak tekintjük, amely viszonylag önálló részfolyamatainak összességéből integrálódik, akkor abban semmit sem képzelhetünk véletlennek, ott minden szükségyszerű. Egy ilyen egységes összefüggésrendszerben tehát az is benne foglaltatik, hogy a járdán ott a banánhéj, vagy hogy a tölgyemakk terméketlen talajra hull. Ennek a makknak egész információrendszerre szükségképp megy kárba, a benne szunnyadó lehetőség szükségképp nem válik valóra, mihelyt – ismétlem – nem elszigetelten, hanem a világegész összefüggésrendszerében szemléljük a dolgot.

Minden azon fordul meg tehát, hogy a világegész összefüggésrendszerében gondolkodunk-e, vagy pedig abból kiszigetelt, elkülönített alrendszerekben. Eszerint tekintünk szükségyszerűnek avagy véletlennek a világon mindent. Azt szokták mondani: egészen véletlen, hol csíp meg a bolha. Az én szempontomból talán véletlen, a bolha szempontjából nyilván nem az.

Fogalmaink az elkülönített, viszonylag önálló részfolyamatok, alrendszerek (a konkrét dolgok) vonzáskörében alakultak ki. Már gondolkodásunk fogalmisága maga is jelentős akadály abban, hogy helyesen ítélhessünk meg olyan szópárokat, mint „lehetőség – megvalósultság” vagy „véletlen – szükségyszerű”. Leküzdeni gondolkodásunk fogalmiságát annyi, mint a világegész összefüggésrendszerében gondolkodni. Ez egyik feltétele a valódi, dezantropomorfizált gondolkodásnak.

Összefoglalva a dolgot, Arisztotelésszel ellentétben azt kell mondanunk: a világegész összefüggésrendszerében nincs megvalósulatlan lehetőség. Ami megtörténhetik, az meg is történik; ami nem történik, az nem is történhetik meg. (Mármint most, a jelenben.) A lehetőség csak a megvalósultságban vallja meg: valódi volt e. Mihelyt nem valósult meg, nem is volt valódi lehetőség. Jó adalék ez a történelem úgynevezett véletleneinek, be nem vált lehetőségeinek megítéléséhez. Sőt választásaink szabadságának megítéléséhez is.

A szabadság ugyanis a legparadoxabb fogalmunk: valami és az ellenkezője. Mert mit nevezünk mi szabadságnak? Egy bizonyos *determináltságot* – tudniillik a *belső*t. A szabadság: valamely viszonylag autonóm összefüggésrendszer (részfolyamat) belső szükségszerűsége; az, hogy ez a belső determináltság akadály nélkül érvényesülhet. Egy ember akkor volna szabad, ha mindenben belső törvényeit tudná követni. Csakhogy egy alrendszer (egy ember) sohasem elszigetelt: mindig része – integráns része – a világegésznek. A világegésznek pedig olyan szükségszerűsége van, amely nem szükségképp (sőt *szükségképp nem!*) azonos azoknak az alrendszereknek belső determináltságával, amelyekből integrálódik. A vektorok eredőt eredményeznek – de azzal mégsem azonosak. Ha azt mondjuk: szabad az az aktus, amelyben belső determináltság működik, akkor azt is kell mondanunk: a világegész összefüggésrendszerében ilyen belső determináltság sohasem fog szabadon érvényesülni, mindig beleütközik a világegész (külső) determináltságába, amelybe kölcsönhatások révén épül be.

Így hát az emberi cselekvés merő determináltság. Egyrészt a belső, másrészt a külső determináltság egysége, egyensúlya, mondhatni eredője. Ha a szabadságot lehetőségnek tekintjük, hát olyan lehetőség, amely sohasem valósulhat meg. Szabadság ugyanúgy nincs, ahogy véletlen sincsen. Szóhasználatunk szerint: a szabadság *nem valódi* lehetőség – mihelyt a világegész összefüggésrendszerében szemléljük a dolgot.

Ha a külső és belső determináltság egyszer egybeeshetne, hát legrégebbi, legszebb ábrándunk válna valóra: a tiszta szabadság, az emberi harmónia.